

Ірина Ворович
науковий співробітник
відділу міжнародних наукових
і мистецьких зв'язків НАМ України

Iryna Vorovych
researcher of the International Scientific
and Artistic Relations Department
of the National Academy of Arts of Ukraine

IrinaVorovich@ukr.net orcid.org/ 0000-0001-5647-9872

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

ACTUAL PROBLEMS OF STATE ART EXPERTISE IN MODERN UKRAINE

Анотація. Розглянуто проблемні питання щодо оформлення державної експертизи культурних цінностей та предметів мистецтва. Визначено термін «предмети мистецтва» як сучасні оригінальні твори живопису, графіки, скульптури, оригінальні твори декоративно-прикладного мистецтва, художні композиції з будь-яких матеріалів, майстрові музичні інструменти, що не підпадають під поняття «культурні цінності». У статті представлений огляд недоліків проведення та надання державної мистецтвознавчої експертизи, з якими стикаються фахівці: експерти, мистецтвознавці та замовники експертних висновків. Під час проведення дослідження було використано підхід узагальнених методологічних принципів (практик і законів), в основі яких лежить розгляд мистецтвознавчої експертизи як сукупності загальнонаукових властивостей, взаємодії законодавчої системи і суспільства; ієрархічність; розгляд системи як динамічної цілісності, що має розвиватися в умовах сучасних змін і вимог державотворення та суспільства.

Ключові слова: державна мистецтвознавча експертиза, експертний висновок, експерт, культурні цінності.

Постановка проблеми. Державна мистецтвознавча експертиза в Україні має цілий ряд невирішених питань. Зокрема це стосується професійної підготовки мистецтвознавців-експертів, змін до нормативно-правової бази в галузі експертної справи, замовлення та проведення державної експертизи культурних цінностей, предметів мистецтва. Слід зазначити, що в українському законодавстві також не достатньо висвітлені та вирішені питання регулювання порядку переміщення культурних цінностей та предметів мистецтва через митний кордон. Отже, завданням статті є розгляд недоліків нормативного регулювання порядку призначення, проведення державної експертизи культурних цінностей. Актуальність даної публікації полягає у висвітленні окремих проблемних питань вітчизняного законодавства у сфері надання державної експертизи культурних цінностей в сучасній Україні та особливостей її проведення для практичного застосування таких результатів митними органами і подальшого вдосконалення чинного законодавства. Це і обумовило вибір теми статті: «Актуальні проблеми державної мистецтвознавчої експертизи в сучасній Україні».

Аналіз публікацій. Експертна галузь в Україні знаходиться на стадії оновлення. В результаті процесів накопичення емпіричних знань в цій царині науковцями — істориками мистецтва, культурологами — була створена відповідна методологічна основа атрибуції культурних цінностей, яка весь час проходить удосконалення наукових методів, засобів і технологічних методик дослідження. Серед публікацій Н. Бабенко, Ю. Дьоміна, О. Кравченко, І. Мартиненко проблематика проведення держав-

ної експертизи культурних цінностей розкрита лише частково. Автори розглядають експертизу як спрямоване на вирішення певних питань дослідження у зв'язку з порушенням митних правил, ввезенням-вивезенням культурних цінностей. У працях українських та зарубіжних учених І. Є. Антоненко, Л. І. Афанасьєва, Г. В. Боряка, О. М. Гавелі, В. В. Індутного, О. Л. Калашникової, Т. П. Койнаш, І. Я. Лосієвського, О. П. Розумної, І. В. Тулянцєвої, Е. В. Чернявської, В. А. Шестакова, С. М. Шкляр, С. Ю. Шман та інших питання експертизи культурних цінностей досліджено у різних галузях знань мистецтвознавства, документознавства, книгознавства. Дану тему дослідження у 2001 році продовжили Б. І. Мороз і Ю. В. Ульяновська, що знайшло місце у публікації «Створення експертної системи для ідентифікації культурних та історичних цінностей».

Метою статті є аналіз проблемних питань державної експертної діяльності в Україні.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

– простежити процеси формування державної політики України в галузі експертизи культурних цінностей;

– виявити та охарактеризувати вади державної експертизи культурних цінностей та предметів мистецтва в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним з головних критеріїв підтримки духовності і нерозривного зв'язку поколінь є культурні цінності. Необхідність охорони національної культурної спадщини поставала перед українським суспільством як одне з найактуальніших завдань ідентифікації та само-

збереження з перших днів постання незалежної України. Стрімке зростання торгівельного обігу культурних цінностей, предметів мистецтва — потребує інституту кваліфікованої експертизи. Усунення вадів державної мистецтвознавчої експертизи належить до компетенції центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері культури і мистецтва України. Важлива місія належить також компетентним особам, мистецтвознавцям, експертам. Враховуючи викладене вище, сьогодні потребує уваги питання, пов'язане із висвітленням функцій та завдань експертної діяльності у сучасних реаліях, відповідно до нових потреб правоохоронної діяльності держави.

2000 року в Україні була утворена «Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон», відповідно до постанови Кабінету Міністрів України, № 221, від 07.02.2000 року, яку очолив доктор мистецтвознавства, дійсний член (академік) Національної академії мистецтв України, заслужений діяч культури Польщі О. К. Федорук. У 2002 році Міністерством культури і мистецтв України був підписаний наказ «Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким було надано право проведення державної експертизи культурних цінностей», який змінювався у 2014 та 2017 роках. Відповідно до наказу право надавати мистецтвознавчу експертизу культурних цінностей отримали фахівці державних музеїв, інших закладів культури, а експертизу предметів мистецтва — територіальні органи державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, які були розташовані у містах Київ, Одеса, Львів, Ужгород, Чернівці, Сімферополь, Дніпропетровськ (Дніпро), Херсон. На даний час у містах Сімферополь та Дніпро дана служба не працює.

Відповідно до Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 року № 1068-XIV до культурних цінностей належать «оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, родинні цінності — культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів» та інші. Тому фактично на всі культурні цінності та предмети мистецтва для вивезення з країни оформлювався експертний висновок. У територіальних органах державної служби контролю на сучасні предмети мистецтва оформлювався висновок попередньої експертизи та довідка для поштових відправлень; у музейних установах на культурні цінності оформлювався висновок простої та інколи складної експертизи.

Концептуальний ресурс, який був закладений у 2002 році як певний синтез культурних, мистецьких, юридичних, правових ідей, складно реалізувався на практиці. Сьогодні виникла потреба у новій якості не лише збереження та захисту культурної спадщини, але й прав та обов'язків експертів галузі, які обмежені нормативними рамками. Скажімо, кожна окрема музейна установа надає свій варіант оформлення експертизи з імпровізовано сформульованими висновками. Це наслідок відсутності своєчасного інформування установ, державних закладів культури, яким надається право

проведення державної експертизи культурних цінностей щодо галузевих нормативних документів. Упродовж функціонування «Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України» (2000–2013 роки) до фахівців музеїв не завжди доводився зміст наказів, постанов, інструкцій, законів Міністерства культури тощо, на які вони можуть посилатися при складанні експертного висновку. На жаль, ця тенденція зберігається дотепер. В Україні державні експертні висновки культурних цінностей та предметів мистецтва не мають стандартизованого та чітко сформованого висновку експертизи. Державна мистецтвознавча експертиза як документ має враховувати особливості правового регулювання проведення експертиз відповідно до «Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей» Постанови Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 року № 1343 та основ діловодства України (ДСТУ 4163-2003 Національного стандарту України). У 2018 році фахівцями Мінкультури були розроблені «Методичні рекомендації з проведення державної експертизи культурних цінностей», в яких було запропоновано зразки висновків експертиз, Наказ Міністерства культури України від 17.05.2018 року № 433. Ці рекомендації та висновки були представлені на обговорення експертам під час «Семінару-практикуму з актуальних питань організації та проведення державної експертизи культурних цінностей (предметів декоративного мистецтва)», що значною мірою забезпечить дотримання вимог законодавства щодо проведення державної експертизи культурних цінностей, конкретизує роботу експертів, а також спростить умови перетину митного контролю. Але Наказ було скасовано (згідно з наказом Міністерства культури України від 23 червня 2018 року № 595/1), на офіційному сайті Мінкультури були опубліковані інші рекомендації, без зразків висновків.

Експертиза культурних цінностей — це науково-дослідна робота, яка потребує не тільки вивчення предмету, аналізу і використання мистецьких, історичних, а інколи й технологічних джерел та з'ясування історії побутування об'єкту дослідження. Висновок державної експертизи має бути методично систематизованим, мати чітку аргументацію, отже культурна цінність потребує атрибуції дослідження і з боку історії, і мистецької цінності, з урахуванням стану збереження. Також удосконалення експертної практики за допомогою технічних прийомів, з використанням отриманих професійних знань, набуває все більшої наукової та практичної значущості. Щодо складного питання оціночної вартості того чи іншого артефакту з боку фахівців існує багато зауважень, оскільки не вистачає методик та інформаційно-довідкових джерел щодо оцінювання предметів мистецтва та культурних цінностей. Також у методичних рекомендаціях Міністерства культури з проведення державної експертизи культурних цінностей не враховуються особливості проведення експертизи музичних інструментів. Експертиза музичних інструментів має окрему методiku дослідження.

Непоодинокі випадки, з якими стикаються заявники експертизи, звернувшись до профільного музею з приводу надання експертизи щодо виве-

ження родинної цінності за кордон, це відмова проведення експертизи на пред'явлений об'єкт. Експерт чи науковий співробітник музею може відмовити в експертизі, якщо він досі не стикався з подібними предметами, або якщо це не пов'язано з його прямим виконанням службових обов'язків. Це обумовлено тим, що науково-дослідницька робота потребує широкого спектру методів досліджень згідно Закону України від 10.02.1995 року № 9 Статті 21 «Про наукову і науково-технічну експертизу», отже експерт не завжди має можливість за короткий час провести дослідження, не вистачає професійного обладнання, фахових інформаційних довідників, методичних рекомендацій оцінювання культурних цінностей. І замовник залишається з не атрибутованим предметом. Він не зорієнтований, підлягає вивезенню з країни його родинна власність чи ні.

Ще одна нагальна проблема. У міру накопичення знань про методологію та засоби атрибуції культурних цінностей відбувається поділ наукових пошуків на експертні дослідження у сфері мистецтв. Багато арт-дилерів, антикварів та інших приватних арт-організацій, що так чи інакше беруть участь в обігу культурних цінностей не зовсім професійних з боку мистецтвознавства структур, лобіюють повноваження проведення державної експертизи культурних цінностей. Тому існує мовчазне протистояння державних культурних інституцій приватним формам мистецького бізнесу.

Також потребує уваги питання тимчасового вивезення виставок предметів мистецтва приватними мистецькими установами: галереями, центрами сучасного мистецтва, мистецькими фондами, для перетину кордону яких також необхідні експертні висновки на предмети мистецтва. На даний час у законодавстві держави ускладнені умови на отримання дозволу Мінкультури для тимчасового вивезення виставок предметів мистецтва для приватних організацій. Музеї та організації, яким надано право проведення державної експертизи відмовляють в дослідженні предметів сучасного мистецтва у великій кількості. Тому на даний час цю нішу лобіює Центр експертизи культурних цінностей Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, який не включений до переліку державних установ, що мають право прове-

дення мистецтвознавчої експертизи. Стосовно регулювання правил виставкової діяльності в Україні недержавних мистецьких закладів і вдосконалення нормативних документів, правил вивезення та ввезення виставок сучасного мистецтва бажаним є міжнародне співробітництво закладів культури, мистецьких установ з метою обміну досвідом, урахуванням сучасного динамічного розвитку науки і техніки, інтеграції в міжнародне культурне співтовариство.

Залишається необхідність подальших напрацювань у зазначених питаннях, розробки проектів, пропозицій, прийняття єдиного алгоритму дослідження загальноприйнятних експертних мистецтвознавчих висновків. Здійснення науково-методичного та інформаційного забезпечення діяльності фахівців музеїв та установ культури, яким надано право проведення державної експертизи культурних цінностей. Під час проведення дослідження культурних цінностей до експертної комісії необхідно залучати фахівців реставраційних відділень з їх практичним досвідом та знанням технологій, матеріалів.

Висновки. Здійснивши огляд українського законодавства, що регулює експертну справу в державі, та аналіз існуючих вад у сфері державної мистецтвознавчої експертизи, можемо підсумувати, що у роки незалежності в Україні сформовані та напрацьовані законодавчі та нормативні акти у галузі мистецтвознавчої державної експертної справи. Але окреслені питання висвітлені в статті, свідчать про наявність специфіки проведення таких експертиз, та вимагають комплексного вивчення й серйозного різнопланового науково-методологічного й правового регулювання та забезпечення якісної підготовки фахівців цієї галузі. Збереження культурних цінностей є складовою державної культурної політики і впливає на національний культурний простір. Подальша організація та вдосконалення чинного законодавства сфери державної експертної справи є дуже важливою в соціокультурному середовищі країни, отже, державна експертна справа повинна відповідати національним принципам, міжнародним правовим і професійним стандартам. Висновок, складений експертами однієї держави, повинен мати силу доказів і для іншої держави.

Література

1. Діловодство й архівна справа: Терміни та визначення понять ДСТУ 2732:2004 // Держспоживстандарт України. Видання офіційне, Київ, 2005.
2. Дьомін Ю. М., Кравченко О. О. Про необхідність вдосконалення законодавства щодо порядку переміщення через митний кордон України культурних цінностей // Вісник прокуратури. Київ, 2001. № 1. С. 29–31.
3. Збірник нормативно-правових актів з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей // Методичний посібник. Артліт, Київ, 2006. С. 319.
4. Калашникова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей // Підручник О. Л. Калашникова. Знання, Київ, 2006. С. 479 : 48 іл.
5. Настюк В. Я., Тулянцева І. В. Роль та значення висновків державної експертизи під час переміщення культурних цінностей через митний кордон України // Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право». Дніпро, 2009. № 1. С. 98–104. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vam-sup_2009_1_16 (дата звернення: 07.08.18)
6. Платонов Б. О. Основи оціночної діяльності // Підручник Б. О. Платонов. НАКККиМ, Київ, 2013. С. 227 : іл.
7. Примак А. Ф. «Питання захисту культурних цінностей при перетині державного кордону Ук-

раїни» Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр., Київ, 2013. Вип. 24. С. 78–86. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/81563/09-Prymak.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.08.18)

8. Про наукову і науково-технічну експертизу. Закон України від 10 лютого 1995р. № 9, Постанова ВР N 52/95-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1995. № 9. Ст. 57.

9. Тулянцева І. В. Експертиза культурних цінностей, що переміщуються через митний кордон України: поняття, суб'єкти, специфіка проведення // Митна справа. № 1 (49). Харків, 2007. С. 29–33.

10. Черноус Ю. М., Лопата О. А. «Поняття та завдання судово-експертної діяльності у сучасних реаліях». Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.- метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Рувін О. Г. (відповід. ред.) та ін. Київ, 2016. Вип. 61. С. 620

References

1. Dilovodstvo i arxivna sprava: Terminy ta vyznachennya poniat DSTU 2732:2004 // Derzhspozhyvstandart Ukrayiny. Vydannya Offitsijne Kyiv, 2005.

2. Domin Yu. M., Kravchenko O. O. Pro neobxidnist vdoskonalennya zakonodavstva shhodo peremishhennya cherez mytnyj kordon Ukrayiny kulturnyx czinnostej // Visnyk prokuratury. Kyiv, 2001. #1. S. 29–31.

3. Zbirnyk normatyvno pravovykh aktiv z pytan vyvezennya, vvieczennya ta povernennya kulturnyx czinnostej // Metodychnyj posibnyk. Artlit, Kyiv, 2006. S. 319.

4. Kalashnikova O. L. Osnovy mysteczkoznavchoyi ekspertyzy ta vartisnoyi oczinky kulturnyx czinnostej // Pidruchnyk Kalashnikova O. L. Znannya. Kyiv, 2006. S. 479: 48 il.

5. Nastyuk V. Ya., Tulyanczeva I. V. Rol ta znachennya vysnovkiv derzhavnoyi ekspertyzy pid chas peremishhennya kulturnyx czinnostej cherez mytnyj kordon Ukrayiny // Vistnyk Akademiyi mytnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya: «Pravo». Dnipro, 2009. #1. S. 98–104. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vam-sup_2009_1_16 (data zvernennya: 07.08.18)

6. Platonov B. O. Osnovy ocziноchnoyi diyalnosti // Pidruchnyk B.O. Platonov. NAKKiM, Kyiv – 2013. S. 227 : il.

7. Prymak A. F. «Pytannya zaxystu kulturnyx czhinnostj pry pereteni derzhavnogo kordonu Ukrayiny» Praczi Czentru pamyatkoznavstva: Zb. nauk. pr., Kyiv – 2013. Vyp. 24. S. 78-86. Rezhym dostupu: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/81563/09-Prymak.pdf?sequence=1> (data zvernennya: 15.08.18)

8. Pro naukovu i naukovo-texnichnu ekspertyzu. Zakon Ukrayiny vid 10 lyutogo 1995r. # 9, Postanova VR N 52/95-VR // Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrayiny, 1995. # 9. St. 57.

9. Tulyanczeva I. V. Ekspertyza kulturnyx czinnostej, shho peremishhuyutsya cherez mytnyj kordon Ukrayiny: ponyattya, subyecty, specyfyka provedennya // Mytna sprava. # 1 (49). Xarkiv, 2007. S. 29–33.

10. Chornous Yu. M., Lopata O. A. «Ponyattya ta zavdannya sudovo-ekspertnoyi diyalnosti u suchasnyx realiyax». Kryminalistyka i sudova ekspertyza: mizhvidom. nauk.- metod. zb. / Kyivsvy NDI sudovykh ekspertyz; redkol.: Puvyn O. G. (vidpovid. red.) ta in. Kyiv, 2016. Vyp. 61. S. 620.

Ворович И. Б.

Актуальные проблемы государственной искусствоведческой экспертизы в современной Украине

Рассмотрены проблемные вопросы оформления государственной экспертизы культурных ценностей и предметов искусства. Определен термин «предметы искусства» как современные оригинальные произведения живописи, графики, скульптуры, оригинальные произведения декоративно-прикладного искусства, художественные композиции из любых материалов, музыкальные инструменты мастеров, которые не входят в понятие «культурные ценности». В статье представлен обзор недостатков проведения и предоставления государственной искусствоведческой экспертизы, с которыми сталкиваются специалисты: эксперты, искусствоведы и заказчики экспертных выводов. При проведении исследования был использован подход обобщенных методологических принципов (практик и законов), в основе которых лежит рассмотрение искусствоведческой экспертизы как совокупности общенаучных свойств, взаимодействия законодательной системы и общества; иерархичность; рассмотрение системы как динамической целостности, которая должна развиваться в условиях современных изменений и требований государства и общества.

Ключевые слова: государственная искусствоведческая экспертиза, заключение экспертизы, эксперт, культурные ценности.

Vorovich I.

Actual problems of state art expertise in modern Ukraine

The problematic issues of the state examination of cultural values and art objects are considered. The term "art objects" is defined as modern original works of painting, drawings, sculptures, original works of decorative and applied arts, artistic compositions from any materials, craftsmen musical instruments that do not fall under the notion of "cultural values". The article presents an overview of the shortcom-

ings of the conduct and provision of state art examination that experts, art critics and requisitioners of expert evaluations are facing. During the research, the approach of generalized methodological principles (practices and laws) was used, which is based on the consideration of art criticism as a set of general scientific qualities, the interaction of the legislative system and society; hierarchy; Considering the system as a dynamic integrity, which should develop in conditions of modern changes and requirements of *others state formation and society*.

Keywords: state art examination, conclusion of examination, expert, cultural values.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2019